

Anica Bilić

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yvjrdcvoij>

Izvorni znanstveni članak

Rukopis prihvaćen za tisak: 20.4.2023.

TLO HRVATSKE PANONIJE KAO KULTURNI I SIMBOLIČKI KAPITAL HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI S TEMATIKOM RURALNOGA ŽIVOTA

Sažetak

Arheološki nalazi potvrđuju da je hrvatska Panonija (Slavonija, Baranja, Srijem¹) naseljena praktički malo poslije početka sjediteljskoga načina života, prije oko 10 000 godina, kada su prvi poljodjelci pristigli dolinom Dunava iz međurječja Eufrata i Tigrisa, kada je na lijevoj obali Bosuta na području Vinokovaca podignuto najstarije naselje (grad) Europe, suvremenik Jerihona. Netom poslije toga u Srijemu niče napredna i bogata vučedolska kultura, koja uz poljoprivredu poznaje lijevanje bronce i kalendar. Možete li predočiti da je vučedolski majstor – lijevač na stolu imao kalendar!? Tu su postavljeni temelji europske kulture.² Od tada do danas mijenjali su se brojni osvajači tih prostora (Mongoli, Huni, Avari, Normani, Osmanlije...). U radu raščlanjujemo tragove u književnosti od osmanlijskoga povlačenja, kada je Slavonija još uvijek *terra incognita*, nastavljamo s razdobljem života u obilju koje uz marljive ruke daje bogato tlo, a to područje postaje poželjno useljeničko odredište podatno za oblikovanje stereotipa raspojasane Slavonije, do ratnim pustošenjem devastiranoga prostora '90-ih godina 20. stoljeća, s pogledom na izvjesnu i poželjnu sutrašnjicu, a završava s razložnom sjetom i brigom zbog porazne demografske slike koju pružaju podatci Popisa stanovnika iz 2021. godine. Koristeći književne tekstove probranih hrvatskih pisaca i djela ruralne tematike od 18. stoljeća do danas, raščlanit ćemo temu načina uzgoja bilja (oranice, livade, vrtovi, nasadi) i slavonskoga tla obrađenu u književnim djelima.

Kako važno mjesto u razvoju imaju bogata baština i kulturna dobra kao izvor gospodarskoga kapitala, pozornost u radu skrećemo na teme iz hrvatske književnosti posvećene selu – ruralnom i kulturnim oblicima koji se u njemu re-

¹ Prostor istočno od Vuke i njezina ušća u Dunav do granice sa susjednom državom zemljopisno pripada hrvatskoj Panoniji – zapadnom Srijemu.

² Riječ kultura potječe od latinskoga naziva za crtalo pluga *culter*, koji prilikom oranja prvi prodire u tlo i reže ga okomito do dubine oranja. Plug je, dakle, temelj sjediteljskoga života i civilizacije.

prezentiraju kao identitetska mjesta, ponajprije tlo³ (zemlja), način uzgoja bilja i stoke, oblici tradicijskoga odijevanja, enogastronomija, krajobrazna privlačnost i posebnost Slavonije, Baranje i Srijema, brojnim stihovima opjevane zemlje ratara i bečara.

Primjenom teorije kapitala francuskoga sociologa, antropologa i filozofa Pièrea Bourdieua pratit ćemo prelijevanje gospodarskoga (ekonomskoga) kapitala u kulturni i simbolički kapital te naglasiti potrebu za kulturnim identitetom prostora u postmodernom društvu, u kojemu je, zahvaljujući na prvom mjestu potrošačkoj kulturi, moguće na različite načine kulturni kapital pretvoriti u gospodarski kapital, pokretač gospodarskih djelatnosti.

Ključne riječi: selo i ruralno u hrvatskoj književnosti, tlo – zemlja, kulturni kapital.

1. Uvodno – o kontekstu sela i ruralnoga prostora u hrvatskoj književnosti

U kroki i panoramskom pogledu na teme hrvatske književnosti posvećene selu i ruralnom očit je kontinuitet stvaralačkoga interesa za selo i ruralnu tematiku, posebice u realizmu u djelima Ante Kovačića, Eugena Kumičića, Vjenceslava Novaka, Jure Turića, Ksavera Šandora Gjalskoga, a literarni vrhunac doseže se u djelima Josipa Kozarca (*Moj djed*, 1892, *Tena*, 1894) prema razmatranjima Antuna Barca u članku *Selo u djelima hrvatskih realista* (Barac, 1941: 115-131). U hrvatskoj književnosti moderne teme iz ruralnoga života uspješno nastavlja Joza Ivakić (*Iz našeg sokaka*, 1905), Ivan Kozarac (*Slavonska krv*, 1906, *Đuka Begović*, 1911), Dinko Šimunović (*Mrkodol*, 1909) i dr. U književnim djelima koja tematiziraju ruralni život (Bartolić, 1978: 197-209) očituje se utjecaj seljačkoga pokreta sa socijalnim, nacionalnim, kulturnim i rodnom programom, usmjerenim na preoblikovanje tradicionalnoga identiteta seoskoga žiteljstva. Probleme sela i seljaštva, najbrojnijega u onodobnoj socijalnoj strukturi, u javnom je prostoru artikulirala od 1904. Hrvatska pučka seljačka stranka predvođena političkim prvacima toga vremena Antunom i Stjepanom Radićem. Hrvatski katolički pokret od 1900. programski se i organizirano zalagao za socijalnu pravdu, modernizaciju sela i vrijednosti Katoličke Crkve općenito, kao i u području književnosti i tiskovina te za njihovo približavanje širokim slojevima društva i naroda – većinskom seoskom pučanstvu.

U međuratnoj književnosti s dominantnom poetikom sintetičkoga realizma (Lončarević, 2005) svoj prinos književnim temama iz ruralnoga života daju Slavko Kolar (*Mi smo za pravicu*, 1936), Mile Budak (*Ognjište*, 1938), Mihovil Pavlek Miškina (*Makovi*), Vjekoslav Kaleb (*Na kamenju*, 1940) i dr. Uz druga književna djela ruralne

³ U standardnom hrvatskom jeziku *Zemlja* je planet, *tlo* je prirodna tvorba, blago, dobro i supstrat za uzgoj bilja, *zemljište* je dio kopnene površine Zemlje na kojemu se u pravilu javlja više tipova tala, a naziv *zemlja* prihvatljiv je kao pojam koji određuje neku površinu tla ili kao istoznačnica za *državu*.

tematike, u poraću se ističu romani *Kurlani* (1952) Mirka Božića i *Djeca božja* (1946) Petra Šegedina. Javni diskurs u poratnom razdoblju „u sjeni Oktobra“ favorizira proletere, radništvo i teme iz radničkoga pokreta i života. Teme sela i seoskoga kao nazadne i zaostale marginalizirane su, a kako od '50-ih godina 20. stoljeća zbog tehnološkoga, industrijskog i općeg razvoja tradicijska kultura i život na marginama postupno se potiskuju, a tematika sela i ruralnoga popraćena je nostalgijom za prošlošću zavičajnoga ruralnoga prostora. Zanimanje za selo i ruralno ponovno oživljava u suvremenih pisaca 21. stoljeća, kao što su, primjerice, Kristian Novak (*Črna mati zemla*, 2013), Julijana Adamović (*Divlje guske*, 2018), Luka Bekavac (*Drenje*, 2011) i dr.

Tematika ruralnoga seoskoga života i prostora iscrpljivala se uvelike na društvenoj, gospodarskoj (ekonomskoj) i moralnoj problematici, odnosu tradicije i modernoga vremena, odnosu sela i grada, domaćega i stranoga kapitala, a u novije doba usredotočena je na pitanja okoliša i ruralnoga turizma, njihovo vrednovanje i problematiku. Nastala na temu hrvatskoga sela i ruralnoga, književna djela se u hrvatskoj književnosti vrednuju u rasponu od nisko do visoko vrijednih, među kojima ima i onih koji prate svjetske književne trendove u izraznom smislu te primjenom narativnih strategija neosporno dostižu najveće literarne domete (Šegedin, Kaleb, Bekavac i dr.). Književnost na temu sela i ruralnoga ponajviše se ostvarivala u žanru novela iz seoskoga života i romana s ruralnom tematikom ili romana sela te pučkoj drami (Josip Kosor, Pero Budak, Vinko Brešan), socijalnoj i krajobraznoj lirici ili lirici tla (Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Miroslav Slavko Mađer) dok im starija književna razdoblja pridružuju pastoralu i idilu. Stiliziran prema starim pjesničkim vrstama idile i pastorage, idealizirani prostor prirode, u koji se izvrsno uklapa širenje autohtone slavonske svinje u šumi, koja je dio seoskoga imanja, nastao na tradiciji utopije *locus amoenus*, drevne bukoličko-pastirske književnosti Teokrita i Vergilija, hedonističke anakreontike i ljubavne idile u arkadijskom pejzažu, ostao je u književnom pamćenju neoklasicističkih pjesnika u okrilju hrvatskoga latiniteta Matije Petra Katančića i drugih pjesnika tog književnog opusa.

Kako je u zapadno društvo i mišljenje povijesno ugrađen dvojni sustav – urbano društvo/kultura na jednoj, a priroda i ruralno na drugoj strani, a koji podrazumijeva hijerarhijski odnos i dominaciju jednoga nad drugim, priroda se vidjela kao nešto što se podrazumijeva i u pravilu ostajala druga, marginalizirana, obezvrijeđena, instrumentalizirana, tako i tlo – zemljište u značenju okoliša, kao i seoski puk, koji se smatra inferiornim u odnosu na urbano žiteljstvo jer je blizak prirodi i sudionik proizvodnje vezane za prirodu – okoliš, pa u tom mentalnom okružju i književna djela posvećena prirodi, selu, seljaku i ruralnom, gdje se naoko ništa ne događa, sve teče svojim ustaljenim, dosadnim životom, dobivaju status drugorazrednosti, koja se prenosi i na cijeli kontinentalni književni diskurs zajedno s panonskim. Nije zgoroga spomenuti seoske novele i romane iz seoskoga života, na koje se i danas gleda s omalovažavanjem, a ne pobuđuju ni recepcijski ni istraživački interes te su uglav-

nom ostali izvan znanstvene interpretacije, primjerice: Josip Andrić, *Svega svijeta dika*, seljački roman iz nedavne hrvatske prošlosti (naklade Male knjižnice, Tiskara Narodne prosvjete, Zagreb, 1926); Sida Košutić, *S naših njiva (Plodovi zemlje)*, roman iz seljačkoga života (Matica hrvatska, Zagreb, 1935. – 1936.); Antun Matasović, *Bartol i Bara*, seljački roman (*Knjižnica dobrih romana*, kolo 21, knj. 83, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronim, Zagreb, 1939); Mile Budak, *Ognjište*, roman iz ličkoga seljačkoga života (Matica hrvatska, 1939); Stjepan Radić ml., *Između dužnosti i želje*, roman iz seljačkog života (Vlastita naklada, Zagreb, 1940); Pavao Matijević, *Svijetom za srećom*, seljački roman (*Knjižnica dobrih romana*, knj. 98, *Jeronimska knjižnica*, knj. 648, Zagreb, 1942); Franjo Bartolov Babić, *Vjerna zemlja*, roman iz slavonskoga seljačkoga života (Građanska tiskara, Osijek, 1943); Ante Jakšić, *Šana se udaje* (Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima Zagreb, 1943); Mijo Mirković, *Tijesna zemlja*, roman iz istarskoga narodnoga života (Istarska nakladna zadruga, Rijeka, 1946) i dr.

2. Slavonija i poetika tla

Široka ravan kao krila daljina, kao nepregledna masa crnice... (Mađer, 1993: 25)

Za selo, seljaka i ruralno vezuje se pojam književnoga regionalizma i zavičajnosti jer prostorna dimenzija utječe na percepciju tla (tlo, kamen, krš), diskurs (kontinentalni/panonski, sredozemni), svjetonazor (ravničarski, nomadski, fatalistički, hedonistički, samoaktualizirajući) i identitet (prostorni, socijalni, regionalni, nacionalni i dr.). Tlo je tematska okosnica kontinentalnoga, panonskoga književnog diskursa ili hrvatskoga književnog sjevera, dok se more nalazi u središtu sredozemnoga književnog diskursa ili hrvatskoga književnog juga – jadranskog uzobalja i otoka, prema prostornoj razdjelnici hrvatske književnosti. Uz more, kamen prevladava u slici krajobraza hrvatskoga Sredozemlja, o čemu rječito svjedoči reprezentativni citat iz romana *Djeca božja* (1946) Petra Šegedina:

Žrnovo nosi ime po kotlini... Jer, eto, koliko neprijatelja ima, gospode naš sveti, selo Žrnovo pod ovim nebom i na ovoj suhoj zemlji (za koju bi bilo točnije reći da je kamen, nego zemlja, jer je zemlje ponekad toliko da se mora šakama sakupljati) i svejedno Žrnovo živi, živi kao što žive kvrgave masline među grižama, raspucale česvine i čokoti, loze, gladno, žedno i ubogo. (Šegedin, 2008, 47)

U kontinentalnom ili panonskom pak diskursu tlo – zemlja predmet je obožavanja i idolopoklonstva, kao i ravničarski krajolici sa stvarnom i metaforičkom širinom, bujnom vegetacijom, nekada stepe, a danas bujnih usjeva i nasada, te plodnim tlom:

Široka ravan kao krila daljina, kao nepregledna masa crnice, kao dugi, široki dani moje zemlje... Vijori valovito žito, raspinja se vlati trave, zeleni mazna djetelina, leti osamljeni jahač vjetar oranicama i livadama... Pašnjaci i brazde, puteljci i gizdavi jablani – ruke visokih širina! (...) Zemlja je život u bujnim odorama majke ravnice, plodovima zrenja. To što zovemo rijekom zemlje, brazdama niza – širi se pred našim očima krilatim uzdasima beskraja

(...) *Kao da nigdje nema granice, parcela, kuća, staja, gradova – sve je jedan neuhvatljivi poligon beskrajna gdje čovjek slobodno ispunja svoju dušu svojim nebom – tom plavom kapom zemlje! ŠIRINA rađa pjesmom, svijetlom i snagom... Širina, ta mati beskrajna, taj vidik vidika, horizont horizonata!* (Mađer, 1993: 25)

Odnos prema tlu utječe na filozofiju ravničara, kao djece prirode s fatalističkim i hedonističkim svjetonazorom, na emocionalnu percepciju, favoriziranje prirode, tjelesnosti i tjelesnoga užitka. Na drugoj strani, žitelji našega Sredozemlja skloniji su meditaciji, artizmu, racionalnoj percepciji, favoriziranju društva i čovjeka (Brešić, 2004: 106).

3. Ravna Panonija – geomorfologija tla u vizualnom identitetu

Ravnico, sva u klasju žita zlatnoga! (Sabljaković)

Ravnica je upisana u vizualni identitet Slavonije, Baranje i Srijema i njihovu imaginarnu geografiju. *Ravna Slavonija* stereotipna je slika, kojoj nizinski, ravničarski krajobraz daje glavni „štih“, a pri tom isključuje slavonsko gorje s Papukom, Diljem, Psunjem, Krndijom i Požeškom gorom, Baranjsko brdo i Frušku goru te brežuljkasti bjelovarsko-bilogorski prostor iz stvarne reljefno-zemljopisne slike hrvatske Panonije – Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema:

Slavonija je jedna od najvećih hrvatskih pokrajina. Nažalost, malo ljudi zna nešto više o njoj. To se najbolje vidi kad neki zlobnik želi „naslikati“ njezinu zemlju i ljude, pa otprilike ovako iskrasnoslovi: „Da to je ravnica! Do dosade sve je ravno! Ničeg.“ (...) Nije sva Slavonija ravna. Jest ona prema Savi. Ali postoji i planinska Slavonija. Zar nismo učili na satu domovinskoga zemljopisa: planine Psunj, Papuk, Krndija i Dilj? Da si bio tek u Psunju, ne bi govorio o Slavoniji kao o ravnici. Psunjem se pjene potoci i skaču pastrove. (...) S Brezova polja pucaju daleki vidici. (Peić, 1984: 209-210)

4. Slavonija, zemlja plemenita – tlo kao prirodno dobro

Književnost s ruralnom tematikom i poetikom panonizma oslanja se na tlo kao prirodno dobro, dar Stvoritelja, temelj agrara i opstanka. Prvo književno djelo svjetovne tematike u Slavoniji *Satir iliti divji čovik* Matije Antuna Relkovića iz 1762. već se početnim stihovima referira na arkadijsku sliku Slavonije:

*Slavonijo, zemljo plemenita,
vele ti si lipo uzorita,
nakićena zelenim gorama,
obaljvana četirim vodama.
Na priliku zemaljskoga raja
rike teku sa četiri kraja...
A ti ležiš posrid ovih voda
kano jedna zelena livada.* (Relković, 1999: 23, 26)

Poštivanje i obožavanje tla proistječe iz njegove plodnosti i bujnoga vegetacijskog pokrova, koji fascinira promatrača i Darivatelju zahvalnoga poljodjelca. Arkadijska slika predmoderne Slavonije reprezentira krajobrazne ljepote tla – zemlje, kao prirodnoga dobra i netaknute prirode, a Relković priželjkuje i zaziva obradu i privođenje tla u agrarno dobro u duhu ideja fiziokratizma⁴ i prosvjetiteljstva koje stavlja u usta Satiru. Satir u dijalogu sa Slavoncem kritizira zastarjele metode obrade tla, zalažući se za modernizaciju i racionalno gospodarenje te uspostavljanje gospodarenja tlom i korištenja poljoprivrednoga tla kao krajobraza oblikovana plugom (obradom i kultiviranjem tla) i sjekirom – krčenjem šuma (Bilić, 2018: 17–43). Predmodernoga Slavonca, koji živi u skladu s prirodom kao svetim prostorom, trebalo je prometnuti u modernoga čovjeka, koji će tlom gospodariti na suvremen način. Dakle, predmodernoga *poljodilca* trebalo je prometnuti u modernoga gospodara, koji će tlo najprije osloboditi aureole sakralnoga, dakle desakralizirati, kultivirati i zajedno sa stokom, marvom – blagom, koristiti kao sredstvo za napredak imanja i opći gospodarski napredak.

5. Slavonija, zemlja ratara – tlo kao agrarno dobro

Nejma starjeg na svitu zanata nit mudrije smišljenog halata, što je zanat jednoga težaka.
(Relković, 1999: 105)

Kultiviranje – preobrazbu tla iz prirodnoga u agrarno dobro, sredstvo proizvodnje, potvrđuje Josip Stipan Relković *Kućnikom* (1796), stihovanim gospodarskim priručnikom i savjetnikom namijenjenom slavonskom seljaku s kronološkim popisom poljoprivrednih poslova i uputa „što priko godine u polju, u brdu, u bašći, oko marve i živadi, oko kuće, i u kući činiti, i kako zdravlje razložno uzdržati ima“, slijedeći stil i shematiziranu strukturu pučkih kalendara kao popularnih, poučnih i pragmatičnih knjiga s ciljanim adresatima u seoskom puku. Uporišta su mu terenska opažanja načina uzgoja bilja (oranične kulture, livade, vrtovi, nasadi) i stoke izrijekom potvrđena na naslovnici: „iz dugovičnog vižbanja starih kućnikah povadih“. Uz gospodarske savjete daje i jezične preporuke očitujući purističku težnju uperenu protiv posuđenih natruha u leksiku botanike, vrtlarstva i poljoprivrede, što je evidentno na sinonimnom paru fitonima *križalina/krumpir* u navodu kako slijedi:

⁴ Fiziokratizam je ekonomska škola, koju je sredinom 18. stoljeća utemeljio Francois Quesney (čitaj: Fransoa Kenej), a polazište joj je da samo fotosinteza na Zemlji proizvodi nešto novo pa stoga poljoprivredu i šumarstvo kao gospodarske grane temeljene na proizvodima fotosinteze drži ključnim za gospodarstvo svake države. Poljoprivrednik s tla ubire više negoli je uložio, što je dar prirode. Ovu školu prihvatio je Bečki dvor te je na valu tih promjena u Hrvatskoj ukinuto kmetstvo, osnovano je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko (poljoprivredno) društvo, otvarane su poljoprivredne škole u Križevcima, Požegi, Iloku, Kaštelu i drugdje, a veliki zagovornik sela i seljaštva biskup Josip Juraj Strossmayer Hrvatsku je u federaciji slavenskih država s K&K Monarhijom vidio kao Hrvatsku Toscanu.

Svibanj

I. Što se u polju radi
 Priložine, ili reci njive,
 Koje leže za nove usive,
 Svibnjem težak neumoran gnoji⁵,
 Da mu žito veselije stoji.
 To višt čini za miseca stara,
 Odmah plugom i zemlju obara.
 Orat zemlje đubrene počima,
 A mršave po drugi put prima.
 Tko vrimenom i snagom izmaže,
 Krčevine taj plugom polaže
 I ostale zemlje zapuštene,
 Da se trava š njih udljivo krene.
 (...) Svibnjem valja sadit križaline
 (krumpir) tuđe nek ime pogine,
 Jer tko sadit i jist je umije,
 Tudi nek je pod jezik ne krije. (J. S. Relković, 1989: 209-210, 213)

Neimaština, slaba opremljenost imanja, plitko oranje, zakorovljenost oranica naslijeđena iz feudalnoga razdoblja i ovisnost o vremenskim prilikama davale su rezultate – prinose tek za obilno pokriće potreba za prehranu obitelji. Trag fiziokrat-ske ekonomske misli nalazimo i u književnom diskursu Josipa Kozaraca s nastavkom konstruiranih pozitivnih predodžbi o seoskom životu i sretnom „hranećem staležu“, koje su, kao i u obojice Relkovića, skopčane s idejom života na tlu izvan tereta urbane kulture i urbanoga – modernoga načina života:

Ej! sretni ti čovječice, koji uz kokošiju juhu i rezance sa sirom ne poznaješ veće slasti na zemlji; koji nad svagdanjim svojim poslom veće sreće niti želiš niti tražiš; koji si se sklonio od svjetske oreve u taj šumski kutić, gdje ti je priroda odgalila svoja prsa i kazala ti: evo ti kruha, evo ti vode, evo ti šume! A ti, njezino rođeno, nepokvareno dijete, ne znajući što je sjaj, ni što je slava, ni što je muka, ni što je bijeda rvućega se svijeta, ostat ćeš otoj grudi vjeran kao brijest onaj, koji već stotinu godina sluša žubor tvojega mlina, koji ga jutrom budi, a večerom uspaoljuje...! (Kozarac, 1950: 112)

Prvi je proljetni rad u polju zemljoradnika oranje i priprema tla za polaganje sjeмена. Oranje je tegoban rad, isključivo za muškarca – poljodjelca i za stoku – konja. Impresivan je zapis đakovačko-srijemskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera: *Rad*

⁵ Naravno, gnojidba se odnosi na gnoj iz staje, koji se skuplja i na gnojštu „sazrijeva“ – fermentira od jeseni do proljeća, a uzgoj bilja bez stoke u to doba je nezamisliv. Stoka na oranici ima „svoj“ usjev – grahoricu i kukuruz, a ona oranici vraća gnoj. U tom gospodarenju sve je neodvojivo povezano, tek se danas, kada je oranica – tlo osiromašilo organskom tvari iz stajskoga gnoja, ta vezanost priziva i koristi u praksi.

je najmilija molitva Bogu, i ja ne znam ljepšega i Bogu ugodnijeg prizora, nego kada težak na njivi svojoj oči u nebo upre ter iz sve duše zavapi: Bože! Blagoslovi trud i posao moj! (J. J. Strossmayer, 1860)

Sjetva je drugi, podjednako važan, životan i živopisan zahvat za slavonskoga poljodjelca, koji vremenski prethodi žetvi. Nju je na jedinstven način muzikalizirao veliki poznavatelj panonskoga sela i seljaka Srijemac iz Tovarnika Antun Gustav Matoš u *Ladanjskim večerima* (1913) tako što je metaforički uspostavljenu vezu književnosti i glazbe smjestio u semantičko polje čina sjetve – značenje je bacanja zrna sa sjetve prenio na glazbu:

I tronut i duboko utješen gledam prijatelja na oranju, na vlastitoj brazdi na zemlji, na našoj dobroj zemlji. Sijačka desnica pravi gudalom dva staccata, pa dva pravilna trzaja iz kojih pada pregršt klica, sjemena – sveta pregršt rada i života. Ruka u vreću, pa pravi po dva trzaja, monotono, automatski, makinalno, a umorni i ustrajni korak sijačev daje takt tome veličajnom i jednostavnom lajtmotvu. (Matoš, 1913: 72)

Kao intelektualci, pisci posjeduju veliki kulturni kapital i simboličku moć stvaranja uvjerenja u prirodnost postojećega društvenog stanja. Kao „propovjednik rada“, opisujući žetvu pšenice, Josip Kozarac donosi apologiju ratarskoga rada:

Tako je to trajalo već četrnaest dana, od ranoga jutra pa do kasne večeri; i kao što je sunce dan na dan kroz gusti šljivik se promaljalo i dan na dan kao za okladu sve jače pripicalo, tako su i oni sa suncem radili cio dan kao u okladu i bez umora, sa sunčanim zapadom dovršavali vršidbu, taj najljepši, najpoetičniji ljetni seoski posao. Nigda nije napitak hladne vode onakav sladak kao u te dane, nigda dašak vjetrića, što šušteći kroz guste zelene stabljike kukuruza dopire čak do gumna, nije oznojenom tijelu onako okrepan... (Kozarac, 1937: 12)

Poljoprivredni strojevi sporo će zamijeniti žuljevite ruke. Više je razloga zbog kojih oni teško dobivaju svoje mjesto na imanju slavonskoga poljodjelca, među kojima su dva jača, koji odbijaju da poljodjelac prihvati promjene, naime, nudi mu se traktor, ali i prazno mjesto u staji koje je zauzimaio njegov ljubimac konj, ali ostaje i prazno mjesto na njivi na kojoj su rasli usjevi za krmu konja. Nezamisliv je rastanak Slavonca od ponosa svojega imanja, staju napušta topli, dragi konj, ljubimac obitelji, a treba ga zamijeniti hladni traktor i konjske snage motora. Orući svoju njivu, poljodjelac uživa u brzini slaganja brazdi i dnevnom učinku motora, ali ga brine što nestaje jedinstveni, uzbudljivi miris svježeg uzorana tla u zamjenu za miris ispušnih plinova svoga, u pravilu staroga traktora. Što je više konjskih snaga u motoru, to je manje duše na njivi kojoj Slavonac pripada i tijelom i dušom. Ali, ni to nije sve što sumnjičavi zemljodjelac gubi. Odlaskom konja ostaje „prazno mjesto“ i na njivi jer grahoricu i djetelinu („sedmakinju“), koja je bila hrana konju i ostaloj marvi, i stup plodnosti tla, više nema tko potrošiti.⁶

⁶ Tek će se početkom 21. stoljeća, ovih godina, vidjeti što znači izostanak gnojidbe naših tala stajskim gnojem i pad sadržaja humusa u tlu, a CO₂ oslobođen iz humusa tla jedan je od snažnih čimbenika klimatskih promjena.

Sliku žetve kao mukotrpnoga fizičkog rada živopisno opisuje Matko Peić u *Skitanjama*:

Surova snaga ravničarskog horizonta tu ljeti samrtno sazori milijardama žitnih klasova, leševima milijuna hrčaka i krtica. I onda počinje najveća slavonska seoska svečanost: žetva – veselo klanje prirode! Seljaci, ti nestrpljivi, izgoreni sužnji ljeta, ne mogu dočekati da se polja pretvore u brašno i slamu. (...) Žito – žuto, kroavo prugavo! Kad čovjek srpom ili kosom uđe u njega, ono zasja kao razdražen tigar. Prvi otkosi razvale u njem otvor grozan kao ždrijelo. Njim grabi, ruši i u sebe uvlači, guta, proždire kosca i žetelicu. (Peić, 2002: 185-186)

Takve su književne reprezentacije života poljodjelaca i rada na tlu – zemlji generirale opreku selo – grad, koja selu pridaje pozitivne predodžbe i vrijednosti, gradu pak negativne, a zapravo i u jednim i u drugima realno pretjeruje. Zemljoradnja kao glavna gospodarska grana obilježila je život Slavonaca te je najistaknutija sastavnica identiteta Slavonije uz ruralni poljodjelski krajolik u nizinskom području istočno-hrvatske ravnice.

6. Zemlja – tlo kao tržišno dobro i ekonomski kapital

Prosvjetiteljstvo 18. stoljeća i industrijska revolucija, koja će se na njega nastaviti, doveli su do „velike podjele“ u modernom društvu: podjele svijeta na prirodu i prirodno – ruralno, te urbanu kulturu, a u području kulture izrastaju znanost, pravo i umjetnost kao autonomna područja (Šuvaković, 2005: 380), potom se unutar znanosti odvajaju prirodne znanosti od društvenih i humanističkih znanosti te dolazi do razvoja specijalističkih znanja i njihove fahovske podjele. U Kozarčevu romanu *Mrtvi kapitali* (1889/1890) književno je predočena podjela između birokracije, tehnologije i zemljoradnika te veliko nerazumijevanje i jaz između njih:

Na Čardačinama se je upravo vršilo žito; novi ravnatelj već je nabavio iz Beča parni stroj za vršenje, te je za prvu godinu doveo i jednoga mašinistu iz dotične tvornice da ravna strojem kod vršidbe. Lešić je mislio da će gospodu pravnike taj stroj i uopće cijelo gospodarstvo zanimati i obradovati, kad vide da se na plodovitim slavonskim nizinama počimlje evropska kultura udomljavati. No ushićeni Lešić prevario se – jer mlada gospoda ne htjedoše ni blizu vršidbenom stroju pristupiti – s jedne strane zaudarao im dim i para, a s druge strane padao im u oči prah i pljeva. Oni nijesu nikako mogli shvatiti Lešićeva oduševljenja, koji im je potanko razlagao koliko se tim strojem prištedi naprama vršidbi sa konjima. Bečkoga mašinistu, koji je zasukanih rukava, sav crn od dima i praha, sav zamazan od ulja, neprestance oko stroja radio, ne htjedoše ni pogledati, te se naidoše uvrijeđeni, što se je usudio pružiti im ruku... Ni za ostalo gospodarstvo nijesu imali ni najmanje smisla. Kada im je Lešić pokazivao svinjce, sagrađene po najnovijim zahtjevima krmadarstva, kada im je pripovijedao o svojstvima turpoljske i srijemske pasmine pa im dao istjerati gojne i šarene i crne prasce, onda gospoda pravnici uzeše jedan drugoga pogledati prezirnim pogledom.

- Strašan smrad...

- Kolosalan smrad...

To je sve što rekoše; naglašujući svaku slovku, kako bi Lešiću dosta jasno rekli, da oni do svega toga ništa ne drže.

Jest, gospodo moja! dim, gnoj – to je geslo devetnaestoga vijeka; tamo, gdje se željeznička para bez prestanak vije po zraku, gdje dim tvornica napunjuje svu okolišnu atmosferu svojim smradom, gdje se od svake koštice, od svake ljuske pripravlja gnoj, gdje se ti smradni otpaci zlatom plaćaju – samo ondje može se govoriti o blagostanju i napretku čovječanstva... Gospodi se, kako vidim, ne rače moje riječi, vi ste većma ushićeni Vergilijevim stihom: „Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi.“ Ta su zlatna vremena prošla, gospodo moja, nimfe devetnaestoga stoljeća ne imaju više mjesta u hladu krošnjatih bukava... Gospodi pravnicima uvelike je imponirao rimski stih, te im u dnu duše nije bilo pravo, da je Lešiću Ciceronov jezik možda poznatiji nego njima⁷. Turopoljski prasci i Vergilijevi stihovi, ta dva pojma bila su im nespojiva. (Kozarac, 1950: 228-229)

U citatu iz romana *Mrtvi kapitali* preslikavaju se strukture izvanknjiževne zbilje te navedeno stanje odnosa moći među akterima i nejednake distribucije kapitala možemo interpretirati Bourdieuovim terminom polja u značenju socijalnoga prostora organiziranoga oko specifičnih vrsta kapitala, a obilježena konfliktom i borbom. Predočena je nejednaka distribucija ekonomskoga kapitala, koji podrazumijeva vlasništvo, novac i imovinu, potom društvenoga kapitala, koji se odnosi na pripadnost društvenoj mreži moći te kulturnoga kapitala u kojemu participira neočekivano i poljoprivrednik Lešić, što upućuje na to da se dihotomija društvo – priroda reflektira na pripisivanje inferiornoga položaja poljoprivrednicima koji su vezani za zemlju i prirodu te je neočekivano njihovo participiranje u kulturnom kapitalu. Citirani ulomak svjedoči „nastanak skupa specijalista koji razvijaju, prenose i nadziru svoju statusnu kulturu“ (Fanuko, 2008: 26) te promiču svoje profesionalne interese. Kozarčev književni diskurs kroz relaciju zemljoradnika i birokracije donosi usporedbu produktivnoga i neproduktivnoga rada te osuđuje seoske sinove koji mijenjaju svoj socijalni položaj kao „izdajice one dobre majke oranice, (...) izdajice pluga i motike, toga najljepšega oruđa na svijetu“. (Kozarac, 1937: 34)

Rad na zemlji u novim proizvodnim odnosima podrazumijeva i drukčiji odnos prema tlu – zemlji. Josip Kozarac u romanu *Mrtvi kapitali* donosi apologiju rada na tlu – zemlji s naprednim razvojnim strategijama i modernim poljoprivrednim tehnikama, što se odražava u književnoj reprezentaciji tla u sprezi s kapitalom. Močvarno je tlo mrtvi, neproduktivni kapital, a obradivo tlo u sprezi sa živim, reproduktivnim kapitalom, pojmovima profita, modernizacije i inovacije te temelj gospodarskoga napretka. U tome je očit presudan antropogeni utjecaj na tlo jer se mrtvi kapital

⁷ Sve su češći Lešići u današnjim akademskim krugovima, napose među mladim znanstvenicima, izloženim svjetskim mjerilima vrednovanja, a nestaju iz kruga donositelja odluka, istisnuti od nezrelih i nedoraslih vremenima u kojemu žive, strastveno privrženih materijalnim vrijednostima, daleko od strpljivoga poljodjelca koji ore, sije, njeguje usjev i marvu te strpljivo čeka žetvu, uništi li je pak tuča, nastavlja uzrečicom: „Bog dao – Bog uzeo!“, seoska se kuća naraštajima dograđivala...

može oživjeti privođenjem močvarnoga tla u obradivo i agrarno dobro ulaganjem rada, znanja i vještina te primjenom inovativnih postupaka i suvremenih hidrotehničkih i agrotehničkih zahvata uz žrtvu ustezanja od tekuće potrošnje, što zajedno dovode do buduće koristi i profita.

Književno posredovani savjeti Relkovića starijega i mlađega s pozicija prosvjetiteljstva i fiziokratizma temeljeni su na kategoriji napretka dok se tendencioznost Kozarčevih *Mrtvih kapitala* temelji na kategoriji razvoja i s njom povezanim procesom uvođenja modernih sustava obrade tla i uvođenja poljoprivredne mehanizacije te je među prvima u hrvatskoj književnosti tematizirao stroj: stroj za vršidbu pšenice na parni pogon. Pod utjecajem smitizma favorizirao je Kozarac rad na tlu, koji, udružen sa stečenim prednostima, znanjem, vještinama, inovacijama i poduzetništvom, može dovesti do gospodarskoga napretka. Josip Kozarac potvrđuje vokacije pjesnika rada, društvenoga kritičara te izvrsnoga ekonomista smitovske orijentacije zastupajući zapadni moderni model s inzistiranjem na racionalnosti i razvojnosti, individualnoj slobodi i mogućnosti samorealizacije na temelju jednakosti uz etičke principe, te je stoga njegov realistički opus u književnoj historiografiji metaforički nazivan evanđeljem rada, a on propovjednikom rada.

7. Slika bogate Slavonije – tlo – zemlja kao kapital

Egzistencijalna ovisnost o tlu – zemlji i njezina visoka cijena predočena je u tragediji *Požar strasti* Josipa Kosora (1912). Tlo je predmet je konflikta između zemljoradnika Ilarije Šalića i posjednika tla – zemlje Guše Rigalina s dva oprečna pristupa: emotivna privrženost tlu i nezajažljiva želja za posjedovanjem u vremenu kada je cijena tla – zemlje jamčila opstanak i blagostanje poljodjelske agrikulturne zajednice.

Tlo – zemljišni kapital ogleda se u leksiku: leksemi *taloškinja* i *talaruša* svojim semantičkim poljem pokrivaju značenje kćeri jedinice s velikim *talom* od 20 do 100 jutara (11,5 – 57,5 ha) zemlje, a leksem *dukatarke*, djevojke koje su posjedovale puno dukata, što je bilo povezano s pravom nasljeđivanja tla po muškoj liniji i reproduciranjem patrijarhalnoga obrasca jer su do kraja 19. stoljeća nasljednici tla mogli biti samo sinovi pa su bogate obitelji kćerima kupovale dukate (Sremec, 1940), što je ostalo zapamćeno u deseteračkom dvostihovlju:

*Moj mi tata naniz'o dukata,
Moja mama svileni' marama.*

8. Slavonija – zemlja bijeloga kruha, žitnica i trbuh Hrvatske

I to ovdje gdje zemlja rađa samo kruh... (Mađer, 1982: 31)

Racionalno gospodarenje priskrbilo je Slavoniji kvalifikaciju bogate zemlje bijeloga kruha. Bogatstvo zemlje mjerilo se i količinama hrane pripravljene i spremljene za zimnicu, što je jamčilo blagostanje, a nalazimo potvrdu, uz brojne druge, i u Kosorovu književnom diskursu:

Iza smirene ljetine i nakrcatih hambarova, kad se govedima i konjima zameo trag na paši, kad se slavonska stepa oteže bujna i bijela beskrajnim pokrovim snijega, kad se u selu griju sobe golemim furunama na kaliće... u odžaku vise nabrekli kulenovi, u pivnici navaljana burad uvijek kipi i hoće da popucaju obručevi od sila vina i rakije, domaćin jedar, nasmijano zavija brk misleći na punu kuću, a snaša sva se rascvala i potpregla skute, da joj vire goljenice smatajući pređu za tkanje... u takve bijele zimske dane smirenosti i užitka blagodati božje sastaju se naši ljudi u komšiluku na zborove, na divane, na plandovanje i veselje u onim prečistim toplim bijelim sobama. (Kosor, 2012: 571)

U romanu *Rasap* (1906) Josip Kosor donosi idilični kronotop, obiteljsku idilu zadruga Gavanović u srijemskom selu P. i idilu poljodjelsko-stočarske zajednice s 50 duša i 200 jutara zemlje, predočene idiličnim slikama materijalnoga blagostanja, sloge, rada i slavlja s kultom jedenja i pijenja te patrijarhalno ustrojenoga zajedništva i prirodnim stanjem predmodernoga poljodjelstva kada je „*obrada još značila: zbrinjavanje i njegovanje.*“ (Kravar, 2003: 133)

9. Slavonija – izvor gastrohedonizma

Tu negdje je srce hljeba, himna ravnice i neba. (Švagelj, 2003: 128)

Plodnost tla i obilje plodova premještaju se i prelijevaju s polja u hambare i podrumne, potom na pune stolove, što rezultira tematiziranjem jela i pila, očitujući se kulturom punog stola i enološkom kulturom, čime se otvara prostor hedonističkoj percepciji Slavonije, prostoru eno-gastro užitaka, tradicijskih gastronomskih delacija i autohtonih proizvoda – slavonskoga kulena⁸ i rakije. Nije samo kulen ušao u književno pamćenje, nego kruh i mast, luk i slanina kao nekovrnsni slavonski *fast food*. Prehrambenim navikama naraštaja koji je jeo luk i slaninu ili generacijama rođenim do sedamdesetih godina 20. stoljeća, koje su odrastale na masnu kruhu, posvetio je Pavao Pavličić knjigu prozних zapisa i crtica *Kruh i mast* (Pavličić, 1996: 75-76).

Osim punog stola, sastavni je dio slavonske gastronomije gostoljubivost i želja da se pokaže u što boljem svjetlu u trenutcima kakva slavlja i rada jer „...jelo i piće, to je najuzvišeniji kumir trbuha i duše slavonske.“ (Kozarac, 1950: 207) Taj se posebni slavonski kulturni kapital iskazuje kroz kulturne kompetencije i preferencije vezane za čašćenje i kulturu punog stola uz dobro raspoloženje, užitak za nepce, nesebičnost, gostoljubivost, dobrodušnost, široku slavonsku dušu i društvenost. Slavonsko kulinarstvo i gastronomiju simboliziraju obilje i punina, gastroužitak i hedonizam, koji kulminira u *Svatovskom bećarcu* Slavka Jankovića s katalogom jela i pića na slavonskom stolu uz nazdravičarsko izricanje dobrih želja te veličanje rodosti, plodnosti, životnih radosti i užitaka:

⁸ Slavonski kulen/kulin ušao je 2017. u *Registar proizvoda zaštićenih oznakom zemljopisnoga podrijetla* Europske unije.
<https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/hrana-111/oznake-kvalitete/zoi-zozp-zts-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda/zasticene-oznake-zemljopisnog-podrijetla-zozp/1221> Posjećeno 12. 10. 2021.

Uživajte dobra svega
 Ne od našeg, od svojega,
 Da vam žito dobro rodi,
 A živina da se plodi,
 Da vam bude dovr' kuće
 I odiće i obuće,
 Svakog ića, svakog pića,
 Lipog ruva, bilog kruva,
 Slaninice, gibanice,
 Pečenice, šljivovice,
 Dobra vina i kulina...
 Haj, haj, uživaj! (Janković, 1932, 1945)

10. Stereotipna slika *raspojasane* Slavonije – zemlje bečara

Obilje bujne vegetacije, materijalno blagostanje, *gizda* i kultura punoga stola implicirali su sliku razuzdanoga i obijesnoga ponašanja Slavonaca i percepciju bogate Slavonije kao *raspojasane* zemlje, u kojoj se naoko samo jede i pije, svira, pjeva i pleše. Povoda za takvu percepciju Slavonije dali su pisci, opisujući orača kao *poljsku dangubu* (M. A. Relković, *Satir*, 1762), kritikom zastarjelih metoda obrade tla i slikom neobrađena zemljišta (Josip Kozarac, *Mrtvi kapitali*, 1889/1890), likom *raspunske* slavonske ljepotice Tene (Josip Kozarac, *Tena*, 1894), likom fatalnoga bečara nad bečarima, rasulovića, raspikuće Đuke Begovića (Ivan Kozarac, *Đuka Begović*, 1911), bečarcima kao uglazbljenim efektnim sažetkom slavonske razigrane *raspojasanosti*. Stereotip *raspojasane* Slavonije nije samo ušao u kulturni imaginarij, nego se ondje i učvrstio početkom 20. stoljeća, što nam svjedoči Srijemac iz Iloka Julije Benešić 1911. godine u eseju „*Raspojasana*“ *Slavonija* (Benešić, 1995: 119-122) i Joza Ivakić 1914. svojim predavanjem *Selo u hrvatskoj književnosti* (Ivakić, 1914). Detektirajući tekstualno podrijetlo stereotipa *raspojasane* Slavonije, obojica su se latili njegova dekonstruiranja sup(r)ostavljajući izvanknjiževnu i književnu zbilju. Zahvaljujući teorijskom pristupu danas možemo analitičkim putem razložiti postupak stereotipizacije na temelju književnih reprezentacija *raspojasane* Slavonije koju nastavljaju obijesni, siti, poročni, komotni i lijeni ljudi. Takva se tvorba regionalnoga identiteta i njegova stereotipizacija⁹ kao klišeizirana izjava o određenom tipu ljudi i načinu njihova života oblikovala određenim strategijama:

1. Imaginacija

Književne reprezentacije o Slavoniji kao arkadijskoj zemlji obilja bez problema, u kojoj se „*samo uživa, pije, pleše i griješi*“ (Benešić, 1995: 119) imaginiraju se te utječu na konstruiranje mentalne slike o *raspojasanim* Slavonkama i Slavoncima.

⁹ Strategije u tvorbi modernih identiteta i stereotipija vidjeti: Oraić Tolić, 2006: 29-45.

2. Totalizacija

Ideja o raspojasanoj Slavoniji imaginira se kao cjelovita slika i smatra se apsolutnom.

3. Naturalizacija

Ideja raspojasane Slavonije prelazi iz tekstualne zbilje u regionalnu karakterologiju kao stvarna karakteristika Slavonki i Slavonaca.

4. Generalizacija

Slika raspojasane Slavonije uopćava se i stvara se klišeizirana izjava da su svi Slavonci raspojasani i poročni te se smatra važećom i u izvanknjiževnoj zbilji, kao da žuljevite ruke, tegobe marljivoga rada – oranja, kopanja, žetve, iz kojih sva bogatstva niču, ne postoje.

5. Diskriminacija

U poopćavanju predodžbe o raspojasanoj Slavoniji ispušta se iz vida većina koja živi od rada, a diskriminira se pripisivanjem negativnih predodžaba svima jer je stereotip po svojoj naravi i definiciji elipsa duha i rasuđivanja (Pageaux, 2009: 132), koja ne uvažava cjelovitu sliku te isključuje kritičku analizu. Frazem *raspojasana Slavonija* opisnim pridjevom *raspojasana*¹⁰ upućuje na kvalifikaciju koja postaje bit te producira zbrku između deskripcije i normativnoga, diskursa i norme (Pageaux, 2009: 131). Procesom adjektivizacije i kvalifikacije stvorena je stereotipna slika raspojasane Slavonije. Budući da je stereotip izveden iz jednoga opisnog atributa, minimalni je oblik informacije i diskriminirajući isječak iz spektra pojavnih oblika te upućuje na samo jedno tumačenje isključujući kritičku analizu. Stereotip je prepoznatljiv i usvojen u javnom diskursu i kulturnom imaginariju kao iskaz kolektivnoga znanja i stalni, ali krivi zaključak (Pageaux, 2009: 132). Nastao u tekstualnoj zbilji, stereotip *raspojasane Slavonije* monomorfna je i monosemična predodžba (Pageaux, 2009: 131) u kulturnom imaginariju i simboličkom svijetu. Stereotip doduše nije ni istinit ni lažan, a nije ni empirijski provjerljiv, međutim, kao književni i kulturni konstrukt ima jaku recepcijsku i aksiološku moć, pogotovo u diskursu kulturnoga vrednovanja.

U književnim djelima s ruralnom tematikom, koja se referiraju na Slavoniju, možemo uočiti skupinu pisaca koja stvara književne konstrukcije s reprezentacijama grupnoga identiteta dajući obol učvršćenju stereotipne slike o *raspojasanoj Slavoniji* (Matija Antun Relković, Vid Došen, oba Kozarca, Matko Peić i dr.) dok se na drugoj strani pisci zalažu za dekonstrukciju stereotipa *raspojasane Slavonije* tematiziranjem žuljevite i radine Slavonije književnim i esejističkim diskursom (Živko Bertić, Joza Ivakić, Julije Benešić i dr.).

¹⁰ „Imamo i za Slavoniju epiteton: „raspojasana“. Riječ ta u prvotnom značenju kazuje o nečem raspasanom, odriješenom i raskopčanom, a u drugom, epitetonskom značenju treba da kaže da je nešto veselo, nestašno, razbludno, lakoumno, mahnito, razuzdano itd.“ (Benešić, 1995: 119)

11. Stereotip *raspojasane* Slavonije u masovnoj proizvodnji simbola i kulturnoj industriji

Stereotip *raspojasane* Slavonije iz središta pozornosti istisnuo je marljive ratare, proizvođače hrane, čuvare okoliša, obitelji i tradicije. Čitatelj traži senzaciju, a pisci obično povlađuju i podilaze čitateljskoj publici te pod izlikom čitanosti stvaraju atraktivne sadržaje i likove, a zapravo je počesto u podlozi naklada, novac, popularnost i slava, dakako, uz dužno poštovanje sretnijim i rjeđim iznimkama. U recepcijskom trokutu posreduju mediji i kulturne institucije, sudjelujući u promicanju književnih djela, kulturnih dobara i vrijednosti te se brinu za kulturni, regionalni, nacionalni i ini identitet. Masovni mediji i društvene mreže kao sastavni dio osobnoga i javnoga, društvenoga i kulturnoga života više podržavaju popularizaciju stereotipa slavonske raspojasanosti, negoli dekonstrukciju i realan, običan, „dosadan i monoton“ život. Promidžbeni programi odašilju simbole i materijalne znakove koji sudjeluju u održavanju stereotipa *raspojasane* Slavonije s negativnim aksiološkim predznakom (slika debeloga Šokca, gustiozni jelovnici, rakija, lascivni bećarci, tamburica, *kerenje* itd.). Sâm tekst bećarca „*Digni Kajo kraj od šlengeraja, da ga Baja nogam ne ukalja*“ rječito opisuje mjesto seoske djevojke naspram pripitog *baje* u čizmama. Osim mogućnosti da se dekonstruira stereotip *raspojasane* Slavonije, može ga se unovčiti jer postmoderna poseže za kulturnim stereotipima i koristi ih u kreativnoj i kulturnoj industriji, koja proizvodi simbole te imaginaran svijet pretvara u realan, primjerice, u filmovima, glazbi, književnosti i kazalištu. U postmodernoj kulturi stereotipi su postali hitovi koji se koriste u promidžbene i profitabilne svrhe.

Kulturni stereotip kao okamenjena identitetska slika utječe na percepciju Slavonaca, a prirodna i kulturna dobra oblikuju identitet prostora te spoj bogate prirodne i kulturne baštine može postati temelj gospodarskoga bogatstva. U postmodernom društvu kultura ima razvojnu i gospodarsku ulogu, osobito kulturni turizam koji omogućuje transparentan povrat novca uloženoga u kulturu. Stereotipi se mogu staviti u funkciju obrtanja kulturnoga kapitala te omogućiti konverziju kulturnoga kapitala u ekonomski kapital kroz kulturni, gastro, eko, etno, eno, ruralni, urbani, kulturni i književni turizam u ovisnosti o potražnji i tipovima korisnika, koji su spremni platiti cijenu kulturnoga proizvoda, posebice onoga skopčana s hedonističkim doživljajima i iskustvima.

Stereotip Slavonije u kojoj se samo jede i pije, pjeva i pleše reprezentira kulturu punoga stola i dobre kapljice te je poželjan i uporabljiv u eno i gastro turizmu sa slavonskim autohtonim ruralnim prehrambenim proizvodima. Bogatu tradicijsku kulturu s glazbom, plesom i običajima, tradicijskim ruhom, odjevnim kodovima transformiranim u etno stil može se iskoristiti u etnoturizmu, potpomognutom kulturnom industrijom s festivalima (*Zlatne žice Slavonije* i dr.), manifestacijama (*Vinkovačke jeseni, Đakovački vezovi, Iločka berba grožđa, Brodsko kolo, Pokladno jahanje*

i dr.) i modnim revijama te stalnim postavom u muzejskim etnografskim odjelima. Prirodne ljepote ravne Slavonije i plodne crnice reprezentira ruralni eko i izletnički turizam s poučnim šumskim stazama, hrastovima orijašima kao zaštićenim prirodnim dobrima, a možemo im dodati posjet, primjerice, Šumarskom muzeju u Bošnjacima, manifestacijama *Dani Josipa i Ivana Kozarca* u Vinkovcima te *Danima Josipa Kozarca* u Lipovljanima itd. Književni turizam reprezentira pisce iz Slavonije koji su konstruirali stereotip *raspojasane* Slavonije te nudi posjet spomen-kućama Ivana Kozarca u Vinkovcima s rutama Đuke Begovića i bećarcima kao zaštićenoj nematerijalnoj baštini, potom Antuna Gustava Matoša u Tovarniku itd. Svaki krajolik ima svoje pejzažiste koji su ga proslavili i u njega upisali određena značenja i emocije te pejzažna lirika reprezentira autentičnost, prepoznatljivost i posebnost opjevanoga krajolika. Među najvećim su hrvatskim pejzažistima Dobriša Cesarić (Požega, 1902. – Zagreb, 1980.), Dragutin Tadijanović (Rastušje, 1905. – Zagreb, 2007.) i Miroslav Slavko Mađer (1929. – 2015.). Kulturni turizam omogućuje doživjeti kulturnu, povijesnu, materijalnu i duhovnu baštinu, proizvode kreativne industrije (književnost, glazba, likovna i kiparska djela) i druge atrakcije u turističkom odredištu.

Sa stajališta ekonomike kulture, kulturna baština kao kulturni kapital može se staviti na tržište kao komercijalni proizvod. Komodifikacijom, pretvaranjem kulturnoga proizvoda i usluge u komercijalni, upravlja agencija za baštinu, odnosno administrativno-upravno tijelo ili udruga koja iz resursa baštine vrši izbor, povezujući ga s ostalim resursima potrebnima za stvaranje kulturnoga proizvoda te ga stavlja u optjecaj ovisno o ciljanim korisnicima, kojima omogućuje pristup (Mrak, 2013: 139-164). Komodifikacija i upravljanje kulturnom baštinom, kulturnim dobrima, proizvodima i aktivnostima radi razvoja kulturnoga turizma, kreativne (književnost, likovna umjetnost, glazba) i kulturne industrije (muzej, galerija, kazalište, izdavaštvo, film) zahtijeva timski rad brojnih eksperata različitih profesija. Moć kulturne ekonomike temelji se na znanju, a nositelji su znanja intelektualci, eksperti koji su ovladali znanstvenim diskursom i svoju dominantnu društvenu poziciju temelje na kulturi kritičkoga i racionalnoga diskursa te na govoru ekspertnih skupina, profesionalnom žargonu ili „modernom, tehničkom jeziku“. Kulturni kapital temelj je nove tzv. „kulturne buržoazije“, prema američkom sociologu Gouldneru (Paić, 1995: 172), koja ima autoritet u obliku simboličkoga gospodstva nad znanjem struke i nadzor nad simbolima društva prema Bourdieu, a zahvaljujući moći koja proistječe iz znanja i kulturnoga kapitala. Kada bi zajednica povezala učinke društvenoga i kulturnoga kapitala te svoj simbolički kapital s elementima kulturnoga pamćenja, tradicije i identiteta objedinila u održivoj razvojnoj strategiji, imali bismo konkretne i mjerljive rezultate ulaganja u kulturnu i književnu baštinu Slavonije.

12. Tlo – simbol nacionalnog identiteta

Zemlja je ono bez čega nema domovine. (Matoš, prema: Häusler, 2002, 36)¹¹

Način korištenja tla oblikuje prirodni ili kulturni krajobraz, a on je emocijski temelj za privrženost zavičaju i rodnom kraju, jednom riječju za domoljublje. U organski svijet krajobraza upisuju se regionalni i nacionalni identitet:

*I svud je, svuda beskrajna ravnica
I na njoj kao ovce naša sela:
Hrvatska im ljubav blista s lica,
Skromna, kao cvijeće šljive bijela.*

*I svud je, svuda beskrajna ravnica,
Nad kojom srce naše krvi grije
I širi zlatna krila kao ptica:
Sunce, strasna duša Slavonije!* (Kovačić, 1994: 63)

Kolektivni svijet lirskoga subjekta doživljava slavonsku ravnicu kao zajednički nacionalni prostor potvrđujući kontinuitet naslijeđena modela reprezentacije prostora s poželjnim nacionalnim simbolima u književnom tekstu kao znaka hrvatske domoljubne alegorije prisutne u opusu Ivana Gundulića, Ignjata Đurđevića, Juni-ja Palmotića, Matije Petra Katančića, Antuna Kanižlića, Antuna Mihanovića, Ivana Mažuranića (Bogišić, 1991: 17) Antuna Gustava Matoša, Vladimira Kovačića i dr.

13. Etno slika Slavonije

Ne daj, Slavonijo, da ti zamru njive! (Topalov)

Osim tržišne vrijednosti tala i prihode s tala mjerljivih novcem, tlo posjeduje i veliku emocijsku vrijednost kao rodni kraj, djedovina i očevina, dakle baština, što u nasljednom nizu povezuje naraštaje – žive vlasnike s precima te osigurava kontinuitet u prijenosu, ne samo vlasničkoga prava, nego i naraštajni prijenos kulturne baštine tradicijske Slavonije, koju prihvaćaju i s kojom se rado identificiraju i srastaju i pridošlice. „*Kulturni kapital čine kulturna dobra prenesena različitim obiteljskim ‘pedagoškim akcijama’*, čija vrijednost kao kulturnoga kapitala varira s obzirom na udaljenost između kulturne arbitrarnosti koju nameće dominantna ‘pedagoška akcija’ te kulturne arbitrarnosti koju ucjepljuje obiteljska ‘pedagoška akcija’ unutar različitih grupa ili klasa.“ (Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron, 1990: 30, Fanuko, 2008: 18-19) Dominantna i obiteljska

¹¹ “Zemlja”, govoraše mi A. G. M., „je ono, bez čega nema domovine, ono, što daje snagu pastirčetu, da bude vojskovođom, kad je domovina u pogibli, kad je sve malaksalo i izgubilo glavu pred osvajačem, da stvara čudesa i da pobjeđuje kao Djeвица Orleanska, izrasla iz svog kraja. (...) Seljaku - reče pjesnik hrvatskoga ladanja, skrušene molbe naših tornjeva i vitlanoga domačega rublja sušenoga – „valja prilaziti sa srcem, gospodo horvatska! Nije dosta reći: Em smo Horvati, nego treba imati srca, što više srca!“ (Häusler, 2002: 36-37)

‘pedagoška akcija’ oblikovale su etno sliku u kulturnom životu te identitet tradicijske Slavonije potvrđuju opjevani motivi plodne crnice, žita, hrasta, konja, kule, rakije, dukata, tamburice, šokačkoga kola i bećaraca. Slika tradicijske Slavonije proizlazi iz potrebe za kulturnom legitimacijom prostora i konverzije kulturnoga kapitala u gospodarsku vrijednost kroz kulturnu potrošnju. Glazbena industrija ima središnje mjesto u kulturnoj potrošnji, a tamburaška glazba cvjetala je ranih devedesetih godina 20. stoljeća kao popularni oblik glazbene kulture i identitetska potvrda Slavonije. U njoj je slavonska ikavica oživjela i doživjela svoje medijsko identitetsko poslanje, skrenuvši pozornost na zanemarene šokačke govore, govore autohtonoga hrvatskoga žiteljstva, najarhaičnije govore hrvatskoga štokavskoga narječja, kojemu filološka povijest pripisuje vezu s govornim stanjem predturske Slavonije. Slavonski dijalekt identitetska je označnica ruralno-agrarne sredine. Tradicijska kultura i život Slavonije potvrđuju svoj identitet slavonskim dijalektom kao idiomom seoskoga stanovništva hrvatske nacionalnosti koje je živjelo u agrikulturnoj zajednici s razvijenim regionalnim identitetom i koristilo neknjiževni idiom.

Tamburaška glazba bila je utjecajna s obzirom na svoju emocionalnu i socijalnu funkciju predočujući stavove i vrijednosti koje je emitirala u javni prostor te su glazbene preferencije bile i sredstvo u izgradnji identiteta koji se reflektirao na koncept životnoga stila temeljenoga na obrascima tradicijske kulture i njezinih vrijednosti koje su zazvučale milo u ušima slušatelja kao kulturnih potrošača. Jedna od pjesama te tematike sabire etno i identitetnu sliku tradicijske Slavonije, prezentira je u suvremenoj kulturnoj potrošnji i medijskom prostoru s imperativom održanja kontinuiteta tradicijske kulture agrikulturne zajednice i očuvanja kulturnoga naslijeđa od zaborava:

*Slavonijo, što si kome kriva?
Kome smeta što tambura svira?
Kom' su kriva tvoja polja ravna,
Slavonijo, vjekovima slavna?!*

*Ne daj, Slavonijo, da ti zamru njive!
Ne daj da ti zatru tvoje dično ime!
Ne daj da odu s njiva tvoji ratari!
Čuvaj što nam ostaviše naši stari!*

*Kom smetaju tvoji običaji
i rubine, pusti šlingeraji?
Kome smeta šuma starog hrasta,
Slavonijo, kolijevko hrvatstva! (Topalov)*

Tekstovi tamburaške glazbe svojom se tematikom referiraju na tradicijsku kulturu i život Slavonije izražavajući žal i nostalgiju za prošlošću i kulturnim fenomenima

koji su izumrli ili izumiru, potom na međuljudske odnose, ponajviše ljubavne, a osim ljubavi prema ženi, izriču ljubav prema majci, ocu, sinu, kćeri, bratu, zemlji, poljima, konjima, stablu, najčešće hrastu, ističući ljepotu slavonskih krajobrazza i običajnoga života, neki među njima podržavaju stereotip *raspojasane* Slavonije, koja je devedesetih bila ratom devastirana, dijelom prognana, okupirana i minirana, ali prkosna i nepokorena.

14. Književne slike devastirane, neobrađene zemlje

Ne dirajte mi ravnicu! (Škoro)

Rat je devastirao prostor i živote prognanih te punio pjesništvo slikama razaranja, zemlje bez ratara, porušena doma bez domaćina, izgubljene djedovine, očevine i imovine, izbrisanih tragova osobne egzistencije te se slavonskom tlu lirski subjekt direktno obraća kao sugovornom biću:

Osjećam: ruše se vinogradi i tavanice

Sve pada na ovo ovdje – lice

Moje i tvoje, ti crnice! (Mađer, 1993: 76)

Ratom devastirana zemlja i opustošen prostor 1991. godine ispunjavan je nadom u povratak i oporavak te ojačavan snagom poetske riječi. Tamburaška glazba imala je i psihoterapeutsku ulogu ratnih godina. Uz pjesmu jačala je vjera u povratak na okupirane prostore, potvrđivao se identitet, a pjesma *Ne dirajte mi ravnicu* Miroslava Škore postala je himnom prognanih Slavonaca. Tekstovi slavonske tamburaške glazbe brzo su i lako ulazili u kulturno pamćenje kao reakcija na suvremene prilike i stanje duha nacije te doživjeli ekspanziju ne samo na regionalnoj, nego i na nacionalnoj razini.

Rastanak Srijemaca iseljenih iz Hrtkovaca, Kukujevaca... od svoje plodne crnice niz je tužnih priča, a ostavio je do sada tek rijedak trag u pjesnikovoj riječi. Iznimka je snažna poruka Ljubice Kolarić-Dumić o povratku iz tuđine, a rodna je gruda srijemsko tlo:

„Vratit ću se, rodna grudo!

Da Te pomilujem. Da Te držim u šaci. Da mi ugriješ dlan.

Da me zaštitiš od samoće kao onda kad Te uzeh sa svježeg groba majke.

A kada se vratim, slavit ćemo, Zemljo! Odabrat ću najljepši dan za povratak.

Odabrat ću ono godišnje doba kada si Ti najljepša.

Vratit ću se u proljeće.

Voćke okićene kao djevojke za vjenčanje. Trava meka, tek iznikla.

Brazde uzorane, seljanke pomlađene, bacaju Ti sjeme u utrobu.

Doći ću da sve to vidim.

Ili je možda bolje da dođem ljeti.

Nigdje žito nije tako žuto kao na mojoj Zemlji. Njivama nema kraja.

Prepelica se igra u klasju. Snoplje pada pokošeno. Šuška kao svila.

*Moram doći dok kosci ne pokose sve žito. Da vidim kako se njiše na povjetarcu.
Kad sunce bude najjače peklo, kad prašina bude mekša od baršuna, kad bude...
Protrčat ću bosa po sokaku.
Ne, ne ću doći ljeti. Vratit ću se u jesen. U jesen plodovi dozrijevaju.
Dočekat će me večeri duge jesenske i pjesme djevojačke.
Ne mogu doći u jesen. U jesen kiše padaju. I kao suze orosile bi mi lice.
Zimu ću odabrati za povratak.
Otopit ću snijeg suzama, a ispod snijega bit ćeš samo Ti.
Ni jedna travka. Ničija stopa. Ništa između nas... Samo Ti i ja, Zemljo!
I kad Te ugledam pred sobom onakvu... Zagrlit ću Te... I više ne ću otići.” (Kolarić-Dumić, 1991)*

Na drugoj strani nije opisan ni stres od susreta Srijemaca sa žutim tlom zapadne Panonije: „*kaku sam ja zemlju ostavila, crnu k'o ugalj, dugmad bi iz nje rasla da ga posiješ... a vidi ovo...*“, rekla je jedna baka iz Hrtkovaca, zgrožena tobožnjom opasnosti oranja pitomih brežuljaka, koje ona, naspram srijemske ravnice, vidi kao vrleti: „*Dica će nam izginuti na oranju.*“

15. Pjesničke slike iseljene Slavonije

I sâm sam sebi stran, k'o hrast iz zemlje iščupan... (H. Bogutovac)

Nekoć bogata zemlja danas je siromašna i opustošena. Bogatstvo Slavonije ne mjeri se više količinom zemlje ni brojem dukata. Pogled u budućnost ruralnoga prostora nije ispunjen optimizmom. Gospodarski kapital Slavonije nije razmjern njezinim prirodnim bogatstvima, šumama s hrastom lužnjakom, najkvalitetnijim drvetom na svjetskom tržištu, poljima s plodnom crnicom, premreženom obiljem voda iz brojnih rijeka i pritoka, stoga više nije percipirana kao bogata zemlja i poželjna useljenička destinacija, nego opustošena iseljavanjem. Tamburaška glazba nastavila je pratiti bilo naroda pa je socijalnoemigrantski val iz Slavonije s početka 21. stoljeća dobio svoju himnu *U san mi dođu tambure* K. S. Bogutovca, H. Bogutovca i K. Dražića, čiji tekst, pisan kombinacijom standardnoga štokavskoga idioma i nestandardne slavonske ikavice, tematizira motive hrasta, tamburice, konja i sijena te žala za tradicijskom slikom Slavonije, izgubljene u vremenu i prostoru, a pohranjene u književnoj i kulturnoj memoriji. U sjećanjima egzilanata prostorno odvajanje utječe na konstruiranje okamenjenih zamišljenih slika izgubljenoga doma i zavičaja, vremenski odvojenih od sadašnjosti te dolazi do mimoilaženja sa stvarnom slikom toga istoga prostora.

Osvježimo li apel ekonomskoj emigraciji o ostanku na zemlji iz pera graničarskoga kapetana Relkovića, iskusnoga ratnika i časnika po europskim naprednim *vilajetima* iz 18. stoljeća, stječe se dojam da se u ljudima nije puno promijenilo, premda se slika zemlje kao agrarnoga dobra, obilježena velikim napretkom, u izvanknjiževnoj zbilji temeljito promijenila:

*Nemoj bižat iz tvojega mista
govoreći da ne valja ništa,
i da u njem ništa rodit neće,
što se sije i u zemlju meće,
jer ti sebe i onamo nosiš
pak i ondi kao i ovdje prosiš.
Ti sam znadeš da je česta seoba
kuće rasap i poljska danguba.
A što ljudi reći običaju
i u ovom što naprvo daju:
„Tko ne valja u Budimu gradu,
ni u Pešti badjavod ne dadu
pit i jisti; tko raditi neće,
nek se zalud kraj Dunaja šeće.“ (Relković, 1999: 88)*

Krajnje nepovoljna i poražavajuća demografska slika Slavonije nakon popisa stanovnika 2021. upućuje na potrebu stavljanja naglaska na važnost ljudskoga potencijala. U trijadi književnost – gospodarstvo – politika još uvijek su aktualne ekonomske misli Josipa Kozarca koji u svojem programu prosperitetne budućnosti stavlja naglasak na čovjeka i zemlju – tlo:

Čovjek skoro da ne bi vjerovao, kad pomisli na našu darovitost, na plodnost naše zemlje! A ta će tobožnja nemogućnost potrajati sve dotle, dok one dvije glavnice: čovjek i zemlja, darovitost i plodnost, ne upoznaju svoju vrijednost, dok ih iz nerada i pospanosti ne krene ona naprijed leteća sila devetnaestoga stoljeća, koja traži živih, a ne mrtvih kapitala... (Kozarac, 1950: 232)

16. Zeleno čitanje u eko književnosti

Više cvijeća, manje smeća!

Recentno stanje književnoga stvaralaštva na temu sela i ruralnoga indicira sve manje čisto pejzažne lirike, a u njoj su pejzaži tek lirska apstrakcija, koja upućuje na izgubljenu vezu pjesnika i prirode ili se pak tematiziraju kulturni pejzaži zaposjednuti čovjekom. Negativne učinke suvremene poljoprivrede ekološka književnost reprezentira nemjestom kao neželjenim neestetskim prostorom bez jedinstvenih prirodnih ljepota, kao povredu ideje o primordijalnom krajoliku. Iz onečišćena, nagrđena kulturnoga krajobraza, iščitavamo društvenu neodgovornost i nisku ekološku svijest cijele zajednice. Ruralni prostor Baranje dobio je i svoju distopijsku sliku u *Drenju* Luke Bekavca (2011).

Onečišćenje, estetski narušeni okoliš i klimatske promjene, napose prostrane parcele s istim ratarskim usjevom, dok je nešto drukčije s nasadom vinograda, koji ostavljaju dojam „pitomijega“ krajobraza, no mijenjaju obličje tla – zemlje na koje smo navikli, smanjuju bogatstvo i bioraznolikost te nam je pejzažna lirika Dragutina

Tadijanovića, Dobriše Cesarića, Miroslava Slavka Mađera i drugih pjesnika stihovani podsjetnik poetskih slika prirodnoga krajolika prošlosti s herbarijem i bestijarijem, čiji su katalogi upisani i u putopisnim *Skitnjama* te *Lirici* Matka Peića s optimalnim, rekli bismo diskretnim i prihvatljivim, nenasilnim, neagresivnim antropološkim utjecajem ruralne prakse na prirodu iz prošlosti.

Provedba prosvjetiteljskih zamisli napretka i razvoja moderne dobi, koja je pod pritiskom demografske ekspanzije rezultirala i pritiskom na poljoprivredni uzgojni prostor, agrosferu, u antropocenu su do granica izdržljivosti iznudili korištenje tla i drugih prirodnih dobara. Htjeli smo i dobili napredak: „*što nam se tilo, to nam se snilo/ostvarilo*“. Društvena odgovornost prebacuje se na pojedinca, od kojega se očekuje promjena ponašanja prema okolišu, smanjenje potrošnje energije, stvaranja što manje otpada, te veća skrb oko odlaganja i reciklaže, kao i odnosa prema biljnom i životinjskom svijetu. To je cijena napretka, u kojoj ima mjesta i nostalgiji za pilićima koji su pasli po dvorištu, ali za ovoliki broj ljudi, k tomu zaposlenih izvan poljoprivrede, realno nema dovoljno dvorišta za željene kokice, pa se jedu pilići uzgojeni u kavezu koji često ni sunca ne vide. Predivne su zaprege i vranici na *Vinkovačkim jesenima*, ali samo na izložbi, a njihvu ore gorostasni traktor, na cestama limene jurilice ne ostavljaju mjesta jahačima i zapregi. Dok je eko književnost za odrasle slabo zastupljena, književnost usmjerena okolišu zaživjela je u književnosti za djecu te izdajamo Božicu Jelušić koja se u prozno-poetskoj zbirci *Po mjeri cvijeta, listići iz ekološke bilježnice* (1995) obraća recipijentu skrećući pozornost na uništavanje biljnih vrsta njegovanjem zelenih površina i praksom košenja trave:

Osim majčinoga, livada je najmekše krilo, koje u prirodi možeš naći. Najljepše su one šarene, maštovite „tkanice“ od raznovrsna cvijeća, kakvih je, nažalost, sve manje. Milijarde cvjetova danas pogibaju pred oštrozubim kosilicama, pretvarajući mirisne rajeve u jednoličnu zelenu površinu. Česte košnje uzrokuju odumiranje brojnih biljnih vrsta, koje se ne stignu razviti i osjemeniti. Tako se para i kida nit po nit travnatih gunjeva, zamišljenih da budu uresom zavičajnih krajolika. (Jelušić, 1995: 8)

Animalistička književnost pak s još većim aktivizmom i ekokriticizmom pristupa odnosu čovjek – priroda zbog predatorskoga statusa u hranidbenom lancu. Ekološka etika u svojim ekstremnijim oblicima nastoji razviti svijest o tome da čovjek nema pravo iskorištavati prirodu te da treba zaštititi život biljnih i životinjskih vrsta, antropocentrizam slika najružnijim bojama i pripisuje mu prekomjerni egoizam, a biocentrizam i ekocentrizam upućuju na moralni status svih živih bića te zemlje, vode i zraka.

Osim težnje za promjenom stava prema prirodi, valja mijenjati životne stavove i stilove. Utopiju obećane zemlje, u kojoj teku med i mlijeko, i stereotip *raspojasane* Slavonije, u kojoj slavonski, srijemski, baranjski čovjek samo jede i pije, pjeva, pleše i griješi, treba dekonstruirati kritičkom analizom te zamijeniti realnom slikom zemlje u kojoj je život, rad, znoj i suza. Poetika zemlje i slika Slavonije bez stereotipa kon-

kretizirana je u pjesništvu Dragutina Tadijanovića, u kojemu ljudi nisu stereotipni bečari, nego marljivi ratari, a ni slavonsko tlo nije lirska apstrakcija, nego prostor koji blista obasan ljepotom epifanijskih stihova:

*A vršnjaci moji u mom zavičaju
urane u zoru i očesu konje
pa ih pod plug zapregnu
i svak na svoju njivu brižan odlazi
u svanuće zaore gvozden plug
i neumorno stane nizat brazdu pokraj teške brazde
(đerđanski teški niz)
A ja dragi prijatelju
dok ustajem iz kreveta
prije podneva
znam da se u mom zavičaju
muče ljudi kao stoka
i raskošno blista*

sunce nad oranicama. Zagreb, 1933. (Tadijanović, 1988: 230)

17. Slavonsko tlo – od mrtvoga preko živoga do kulturnoga i simboličkoga kapitala

Zaključak

Tlo ratara, s neponovljivo pitomim ruralnim, agrarnim, nizinskim, oraničnim krajobrazom, poljodjelci i zemljoradnja suštinske su sastavnice u tvorbi, prepoznatljivosti i posebnostima identiteta hrvatske Panonije – Slavonije i Baranje i zapadnoga Srijema, stoga dominantne i u književnim reprezentacijama. Zaključno možemo ustvrditi da su književne reprezentacije tla i ruralnoga prostora panonske Hrvatske od 18. stoljeća do danas ostavile u književnom pamćenju procese desakralizacije, sekularizacije, modernizacije, kultiviranja, eksploatacije, devastacije, identifikacije, simbolizacije, stereotipizacije, komodifikacije i dekonstrukcije.

Retrospektivni pregled – „pogled unazad“ u hrvatsku književnost, koja je tematski usredotočena na selo, seljaka, ratara i ruralni prostor pruža recipijentima dominantne slike ravničarskoga, oraničarskoga krajobraza s plodnim oranicama i valovitim žitnim poljima te slike čovjekova mukotrpnoga rada na tlu – zemlji, uz stereotipne slike njegove životne razdraganosti i raspojasanosti, koja kao da je neodvojiva od toga bogatoga panonskog krajobraza. Književne reprezentacije zemlje sudjeluju u stvaranju i promidžbi imidža hrvatske Panonije – Slavonije, Baranje i Srijema u kulturnoj industriji te potrošnji kulturnih proizvoda simboličke i gospodarske vrijednosti. Na tom tragu je svečanost otvaranja 57. *Vinkovačkih jeseni 2022.* pod sloganom *Ravnico, sva u klasju žita zlatnoga* Marka Sabljakovića slikom ravničarskoga agrikulturnoga krajo- lika potvrdila imidž i identitet Slavonije, oranice, žitnice, hraniteljice i trbuha Hrvat-

ske. Promocija prirodnih i kulturnih dobara Slavonije, Baranje i Srijema uklapa se u emocijsko, doživljajno gospodarstvo 21. stoljeća, koje inzistira na emocijsko-osjetilnim fenomenima, temeljeći se na oduševljenju, ispunjenim potrebama i željama zadovoljnih korisnika velikoga blaga i zahvalnosti Darivatelju. Sakralno i poniznost, premda u opreci s imaginacijom raspojasane razigranosti, neodvojivo je od svakodnevnoga rada, života i tradicije čovjeka hrvatske ravnice. Sakralni objekti, naime, obvezni su u središtu seoskih naselja, ali i na raskrižjima puteva u ataru.

Danas u javnom mnijenju prevladava percepcija hrvatske Panonije – Slavonije, Baranje i Srijema kao osiromašenoga, demografski opustošenoga i zaostalog kraja s ruralnim pučanstvom i pitomim poljodjelskim krajobrazima te bujnom šumom. Bogatstvo tih krajeva nalazi se u ljudskom, kulturnom i simboličkom kapitalu, proisteklom iz bogate prirodne, kulturne i književne baštine. Stoga u nama izazivaju zebnju netom primljenih rezultata popisa iz 2021., koji pristižu „na kapaljku“, a ne daju mjesta ni opreznom optimizmu jer prelaze sve granice uobičajenih mirnodopskih migracija. Premda to zaslužuje, ta tema još nije našla, a sigurno će naći mjesto u hrvatskoj književnosti koje joj prema važnosti pripada.

Sutrašnjica književnosti posvećene ruralnom prostoru predvidljiva je u okrilju književnosti posvećene prirodi i okolišu, koja opsesivnim odnosom između prirode i čovjeka bojažljivo ulazi u semantičku strukturu književnih tekstova jer je izvan književnih *mainstream* strujanja, a zasada uglavnom u djelima književnosti za djecu s edukacijskom dimenzijom. Još je skromnija i bojažljivija kritika u znanosti o književnosti koja se tematski bavi okolišem jer destabilizira građansko-liberalno mišljenje temeljeno na dualizmima, među kojima je presudan dualizam: urbano i kultura naspram ruralnoga i prirode. Za očekivati je i veću uključenost književnika posvećenih ruralnim temama i zelenih aktivista u stvaralačke tijekove klimatske fikcije ili književnosti antropocena te u (glazbenu i likovnu) umjetnost – artivizam.

Možemo zaključno ustvrditi da su književne reprezentacije zemlje ispunjene brigom i marom književnika koje u izrazima odanosti i ljubavi prema tlu – zemlji, svim raspoloživim književnim sredstvima i konotacijama, nitko ne može nadmašiti:

*Stara zemlja diše i na novim putovima
dok sam brat oranica i gradova novih na vidiku
ta povijest sela, ta crnica hrvatska, ta slavonska
ta šokačka, ta pijana zvezdana mapa
sva je naša zemlja nama glavna ulica
Ali Slavonija, mutna, blatnjava, iroška
Sunčana Plebejska kraljevina srca. (Mađer, 1982: 37)*

Uistinu, svaka za sebe za svoje su zavičajnike i sve Hrvate – hrvatska Panonija, opasana rijekama iz himne – Slavonija, Baranja i Srijem, Sunčani Plebejski imperij srca – a srce široko od Iloka, koji se prvi u Lijepoj Našoj susreće s dodirnom zraka izlažećega sunca, do obala Ilove uz Daruvar, koja ih ispraća s toga arkadijskog prostora!

Izvori i literatura

1. Barac, Antun (1941), Selo u djelima hrvatskih realista. U: A. Barac, *Književnost i narod*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 115–131.
2. Bartolić, Zvonimir (1978), O hrvatskom književnom ruralizmu. *Podravski zbornik*, (4), str. 197–209.
3. Benešić, Julije (1995), „Raspojasana“ Slavonija (*Savremenik*, 1911.). U: D. Horvatić (prir.), *Hrvatska riječ u Srijemu, Antologija srijemskih pisaca*. Zagreb: Ogranak Matice hrvatske Tovarnik, str. 119–122.
4. Bilić, Anica (2013), *Mi i drugi u literarnom nusprostoru*. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica, Vinkovci.
5. Bilić, Anica (2018), *Slavonska književna geografija*. Zagreb – Vinkovci: HAZU, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima.
6. Bilić, Anica (2007), *Stereotip raspojasane Slavonije*. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica, Vinkovci.
7. Bourdieu, Pierre (1990), *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Stanford, Ca. Stanford University Press.
8. Bourdieu, Pierre i Passeron, Jean-Claude (1990), *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
9. Brešić, Vinko (2004), *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek.
10. D. Davor, Z. Blažević, L. Plejčić Poje, I. Brković, prir. (2009). *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa.
11. Fanuko, Nenad (2008), Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta Bourdieove teorije ideologije. *Školski vjesnik*, 57/1–2, str. 7–41.
12. Häusler, Karlo (1941), *Uspomene na A. G. Matoša*. Zagreb: Matica hrvatska.
13. Häusler, Karlo (2002), *Uspomene na A. G. Matoša*. Križevci: Gradska knjižnica „Franjo Marković“, Veda.
14. Ivakić, Joza (1914), *Selo u hrvatskoj književnosti*. Rijeka: Izdanje knjižare Đuke Trbojevića.
15. Janković, Slavko (1932), *Generalna proba, čudna zbirka u dva odnosno tri čina*. Vinkovci. Janković, Slavko (1945), *Čič' Andrin Svatovac. Sklad*, XIV (1–2), Zagreb.
16. Jelušić, Božica (1995), *Po mjeri cvijeta, Listići iz ekološke bilježnice*. Zagreb: Naša djeca.
17. Kolarić-Dumić, Ljubica (1991), *Vratit ću se, Zemljo*. Zagreb: Školske novine.
18. Kosor, Josip (1925), *Miris zemlje i mora, Predratne pripovijesti*. Zagreb: Redovito izdanje Matice hrvatske. Kosor, Josip (2012), *Optužba, Crni glasovi, Mime, Miris zemlje i mora*. Zagreb: Ex Libris.
19. Kovačić, Vladimir (1994), *Ljubav je ušla u kuću*. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica.
20. Kozarac, Josip (1890), *Mrtvi kapitali*. Zagreb: Matica hrvatska.

21. Kozarac, Josip (1937), *Živi kapitali i druge pripovijesti* (Sabrana djela, sv. VII.). Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.
22. Kozarac, Josip (1950), *Djela*. Zagreb: Zora.
23. Kozarac, Josip (1950), *Među svjetlom i tminom*. Zagreb: Novo pokoljenje.
24. Kravar, Zoran (2003), *Antimodernizam*. Zagreb: AGM.
25. Oraić Tolić, Dubravka, Kulcsár Szabó, Ernő (2006), *Kulturni stereotipi, Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: FF press, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zavod za znanost o književnosti.
26. Lončarević, Vladimir (2005), *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)*. Zagreb: Alfa.
27. Mađer, Miroslav Slavko (1993), *Žita zemlje*. Vinkovci: Slavonska naklada *Privlačica*.
28. Mađer, Miroslav Slavko (1982), *Pjevat će Slavonija*, Vinkovci: Društvo književnika Hrvatske, Sekcija za Slavoniju i Baranju.
29. Matoš, Antun Gustav (1913), *Pečalba, Kaprisi i feljtoni*. Zagreb.
30. Mrak, Iva (2013), Kulturna dobra kao nositelji kulturnih i ekonomskih vrijednosti. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* (53–54), str. 139–164.
31. Nemeč, Krešimir (2010), *Čitanje grada, Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak d. o. o.
32. Oraić Tolić, Dubravka (2006), Hrvatski kulturni stereotipi. U: Oraić Tolić, Dubravka, Kulcsár Szabó, Ernő (ur.), *Kulturni stereotipi, Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Zavod za znanost o književnosti, str. 29–45.
33. Pageaux, Daniel-Henri (2009), Od kulturnog imaginarija do imaginarnog. U: D. Dukić, Z. Blažević, L. Plejić Poje, I. Brković (prir.), *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa.
34. Paić, Žarko (1995), Kulturni kapital, habitus i racionalni izbor. *Revija za sociologiju*, XXVI, (3–4), str. 169–176.
35. Pavličić, Pavao (1996), *Kruh i mast*. Zagreb: Znanje.
36. Peić, Matko (2002), *Skitnje*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
37. Peić, Matko (1984), *Ljubav na putu*. Zagreb: Delo – Globus.
38. Prutki, Stjepan (2014), Zemljišne knjige – početci, povijesni razvoj, značaj. U: S. Matic (ur.), *Zbornik radova Okrugloga stola Zemlja*. Zagreb – Vinkovci: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, str. 165–171.
39. Relković, Matija Antun (1762), *Satyr illiti divyi csovik u vershe Slavoncem*. U Drasdanimu.
40. Relković, Matija Antun (1999), *Satir iliti divyi čovik*. U: Matija Antun Relković, *Izbor iz djela*, priredio Marko Samardžija. Vinkovci: Riječ.
41. Relković, Josip Stipan (1989), *Kućnik*. Vinkovci: Slavonska naklada *Privlačica* (pretisak).

42. Sremec, Nada (1940), *Nismo mi krive (Slavonska žena)*. Zagreb: Gospodarska sloga.
43. Šegedin, Petar (2008), *Djeca božja, Osamljenici*. Zagreb: Matica hrvatska.
44. Švagelj, Dionizije (2003), *Pjesme*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci.
45. Šuvaković, Miško (2005), *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb.
46. Tadijanović, Dragutin (1988), *Knjiga pjesama proza 1920. – 1945. (Sabrana djela, Sv. I.)*, Zagreb: Naprijed.

Mrežni izvori

1. *Registar proizvoda zaštićenih oznakom zemljopisnoga podrijetla* Europske unije.
2. <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/hrana-111/oznake-kvalitete/zoi-zozp-zts-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda/zasticene-oznake-zemljopisnog-podrijetla-zozp/1221> Posjećeno 12. 10. 2021.
3. Ne daj, Slavonijo! Tekst: Vinko Topalov; Glazba: Aleksandar Homoky; Aranžman: Aleksandar Homoky; Izvođači: Stjepan Jeršek Štef i Džentelmeni.
4. https://www.youtube.com/watch?v=KI8_Ss6EF1w Posjećeno 1. listopada 2021.
5. Ne dirajte mi ravnicu! Tekst: Miroslav Škoro; Glazba: Miroslav Škoro i Jerry Grcevich; Aranžman: Jerry Grcevich; Izvođači: Miroslav Škoro/Tamburaški orkestar Jerry Grcevich.
6. <https://www.youtube.com/watch?v=tGMIs13fJSk> Posjećeno 1. listopada 2021.
7. U san mi dođu tambure, Tekst: Hrvoje Bogutovac; Glazba: Hrvoje Bogutovac; Aranžman: Krešimir Stipa Bogutovac; Izvođač: Tamburaški sastav *Deram*.
8. <https://www.youtube.com/watch?v=u3gKfkgJulM> Posjećeno 1. listopada 2021.

Pannonian soil as cultural and symbolic capital in Croatian literature on the subject of rural life

Summary

Archaeological evidence confirms that Croatian Pannonian Plane (Slavonia, Baranja, Syrmia¹²) was populated not long after the sedentary way of life started 10 000 years ago when the first farmers came through the Danube Valley from the confluence of the Tigris and Euphrates rivers and when the first European settlement (town) was founded on the left bank of the Bosut river where Vinkovci is today, about at the same time with Jericho. Soon after that the advanced and rich Vučedol culture started developing in Syrmia, in which people cultivated fields, cast bronze and used calendar. Can you imagine a Vučedol bronze casting craftsman with a calendar on his desk!? This place is the cradle of European culture¹³ and many conquerors

¹² The area east of the river Vuka and its mouth into the Danube to the border belongs geographically to Croatian Pannonia – Western Syrmia

¹³ The word culture comes from the Latin name for the part of the plough *culter*, that enters the soil first,

occupied it since (Mongols, Huns, Avars, Normans, Ottomans...). In this research we analyse literary traces from the time of Ottoman withdrawal, when Slavonia was still *terra incognita*, through the period of life in abundance made possible by hard-working people on fertile land and making the region a desirable destination for settlers, associated with somewhat hedonistic way of life, until the period of war destruction and devastation in the 90ies of the 20th century, when there was still hope for a brighter future. The present is, however, filled with sadness and worry about the demographic situation that was presented in the 2021 Population Census. Using literary texts of selected Croatian writers and works with rural themes from the 18th century until present day, we analyse the subjects of cultivating plants (fields, meadows, gardens and planted plots) and Slavonian soil present in literary works.

Since cultural heritage as the source of economic capital plays an essential role for development, our research focuses on Croatian literary texts devoted to rural life – its aspects and cultural forms represented as places defining identity. They are, first of all, the soil¹⁴ (land), cultivation of plants and cattle, traditional clothes, enogastronomy, the beauty of the countryside and that which makes Slavonia, Baranja and Syrmia unique and a subject of many beautiful poems about their peasants and *bećars* (from Turkish *bekar*, meaning bachelor).

Presenting the topic of our interest which is transformation of economic capital into cultural and symbolic capital, we will rely on the theory of social capital proposed by a French sociologist, anthropologist and philosopher Pierre Bourdieu. The need for the cultural identity in a postmodernist society is emphasized since it is a society in which possibilities to transform the cultural into economic capital, the generator of economic growth, are numerous due to the all-present consumerism.

Key words: rural life in Croatian literature, soil – land, cultural capital.

Dr. sc. Anica Bilić, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Centar za znanstveni rad u Vinkovcima
Jurja Dalmatinca 22, 32100 Vinkovci
abilic@hazu.hr

cutting it vertically defining the depth of ploughing. Plough is, therefore, the symbol of sedentary life and civilisation.

¹⁴ In standard Croatian *Zemlja* is the planet (Earth), *tlo* (soil) is a natural element, substratum for growing plants, *zemljište* is a part of the Earth's surface containing usually various types of soil and the name *zemlja* is acceptable denoting a surface (land) or as synonym for *država* (land as state).